

Iz Zagreba, u pratnji profesori Davida BRONZOVIĆ ŠVENDA, Mislav GJURAŠIN, Olga HORVAT, Tonći MALEŠ, Zlatko ŠEŠELJ

Osnovna škola Silvije Strahimir Kranjčević

1. Nina ALEBIĆ 8. R
2. Adrian PERIĆ 8. R
3. Ana ROMAC 8. R
4. Anja SILI 8. R
5. Andrija ŽIVKOVIĆ 8. R

Osnovna škola Isidor Kršnjavi

1. Tara JOVIĆ 8. R
2. Andrea MAJDANDŽIĆ 8. R
3. Emilija PETROVIĆ HAĐAR 8. R
4. Sven SLIVAR 8. R
5. Fran Krsto ŠAVORIĆ 8. R

Osnovna škola Josip Juraj

Strossmayer

1. Kiša BIZOVIĆ GRGAS 8. R
2. Lucija CARIN BALIĆ 8. R
3. Max CARIN BALIĆ 8. R

Klasična gimnazija

1. Daria GMIŽIĆ 4. R
2. Petra Luna KOKANOVIĆ 4. R
3. Karlo PRELEC 4. R
4. Marta RADAKOVIĆ 4. R
5. Laura VOLARIĆ HORVAT 4. R

Nadbiskupska klasična gimnazija

1. Katarina BANIĆ 3. R
2. Ana ČENAN 3. R
3. Krešimir KLEPO 3. R
4. Barbara SOBOTA 3. R
5. Martina SRAGA . R

Privatna klasična gimnazija

1. Fran BIENENFELD, 2. R
2. Jakov Emanuel BOGDANIĆ 3. R
3. Andrija FARKAŠ 3. R
4. Filip ILIĆ 3. R
5. Tina JELIĆ 4. R
6. Rok JURIČIĆ 4. R
7. Lina JURIĆ 4. R
8. Mara Jurić 2. r
9. Hana Librenjak 2. r
10. Pia MALEK 3. R
11. Bruna MATIĆ 3. R
12. Klara NAKA . R
13. Filip RUNJIĆ 4. R
14. Klara SUŽNJEVIĆ 4. R
15. Lea ŠARIĆ 4. R
16. Ante ŠEVO 4. R
17. Jakov TIEFENBACH 4. R
18. Luka VRDOLJAK 3. R
19. Stjepko ZEBEC 3. R

Vladimir Posavec

Katalog izložbe Klasični Rim na tlu Hrvatske, Galerija Klovićevi dvori

Zagreb 2014., 296 str.

Od 27. ožujka do 25. svibnja 2014. godine u zagrebačkim Klovićevim dvorima održana je izložba Klasični Rim na tlu Hrvatske. Kako je i red izložba je popraćena raskošno uređenim katalogom na kvalitetnom papiru s brojnim vrsno otisnutim slikovnim materijalom, ne samo na izložbi prezentiranog pokretnog arheološkog materijala, već i fotografijama reprezentativnih građevina, gradskih jezgri i drugih spomenika i ostataka rimske civilizacije kojima Republika Hrvatska, nije neskromno to reći, uistinu obiluje. Naslov kataloga Klasični Rim na tlu Hrvatske stoga je dopunjen dodatkom *Arhitektura Urbanizam Skulptura*.

Autorice izložbe su kustosice Ana Medić i Danijela Marković, mada je koncepciju u osnovi velikim dijelom zacrtala Jasminka Poklečki Stošić, koja međutim projekt nije uspjela dovršiti jer je u međuvremenu postala ravnateljicom zagrebačkog Umjetničkog paviljona. Ipak, bivša kustosica i autorica koncepcije dobila je priliku obrazložiti svoju zamisao u kraćem uvodnom prilogu koji svakako treba smatrati i kao svojevrsnim uvodom u samu izložbu, kao i prateći katalog. Izložbu, kao takvu, ostavit ćemo po strani, a posvetit ćemo se katalogu za kojega dobronamjerni kritičar nikako ne može ne reći da na tih tristotinjak stranica nije obuhvatio doista sve civilizacijske aspekte i tekovine, od arhitekture do umjetničkog obrta, vjerovanja i prometne infrastrukture, predmeta svakodnevne uporabe i urbanizma. Da ne nabrajamo dalje, radi se o svim elementima koji daju sveobuhvatan uvid u jednu civilizaciju.

Autori priloga, većinom kraćih, vrsni su domaći stručnjaci, a građa je uglavnom podijeljena logično, otpočinjući općim temama poput *Romanizacije* (Ivan Radman Livaja), *Povijesnog pregleda Istre, Dalmacije i Panonije* (Robert Matijašić) i *Etničkog supstrata u Iliriku u posljednjem tisućljeću prije Krista* (Klara Buršić Matijašić). Opće, uvjetno rečeno, teme ustupaju potom mjesto geografskim i rimsko-administrativnim temama. Svojevrsna je zagonetka zbog čega je ta tematska podjela naznačena tek u marginama stranica, a ne i u sadržaju. Nije posve jasno ni zbog čega je poglavlje s religijskim temama završilo pod nazivom Kiparstvo, ali to su ipak minorni propusti.

Vojna, a zatim i drugi vidovi rimske nazočnosti, osjetili su se, dakako, najprije na jadranskoj obali. Stoga slijedi prilog Igora Borzića *Geografske karakteristike i naseljavanje Zapadnog Ilirika*, zatim *Organizacija uprave rimske provincije Dalmacije prema natpisnoj građi* Miroslava Glavičića, a Robert Matijašić, zastupljen s najviše priloga

u Katalogu, autor je sljedećeg teksta pod naslovom *Rimska uprava u Istri*. S obzirom na administrativnu rimsku podjelu hrvatskog prostora, a u skladu s koncepcijom kataloga, očekivali bismo u tom dijelu potpuno opravdano i obradu teme o rimskoj upravi u Panoniji, no iz nekog razloga tog priloga nema. Prometne teme potom započinje Igor Borzić tekstom pod naslovom *Rimske luke – riječne i morske – i pomorstvo na Jadranu*, a nastavlja Željko Miletić prilogom *Ostaci rimskih cesta na tlu Hrvatske*. Područje urbanizma i arhitekture obrađeno je potom prema rimskoj administrativnoj podjeli današnjega hrvatskog prostora. Tekst *Urbanizam i arhitektura u Istri* potpisuje tako Alka Starac, *Urbanizam i arhitektura rimske Dalmacije* Jasna Jeličić Radonić, a *Urbanizam i arhitektura rimske Panonije* Branka Migotti. Potom slijede primjeri, to jest osvrti, na dvije najrespektabilnije i najbolje sačuvane rimske gradnje. *Amfiteatar u Puli* prilog je Roberta Matijašića, a kratak osvrt na *Dioklecijanovu palaču* potpisuje Nenad Cambi. Pregled antike hrvatskog prostora ne bi, dakako, bio potpun bez još jednog značajnog lokaliteta, a to su Varaždinske toplice. Tekst naslovljen *Aquae Iasae Varaždinske toplice* koautorski je rad Dorice Nemeth Ehrlich i Dore Kušan Špalj. Još se jedan hrvatski grad, Zadar, može pohvaliti antičkim korijenima i statusom rimske kolonije. *Novitates u arheološkim istraživanjima antičkog Zadra* prilog je Kornelije Giuno. Red umjetničkih tema započinje Nenad Cambi prilogom *Rimsko kiparstvo u južnom dijelu Hrvatske*, nastavlja Dražen Maršić tekstom *Nadgrobna umjetnost u južnom dijelu Ilirika (Istra i Dalmacija)* te Ante Rendić Miočević *Rimskim kiparstvom sjevernog Ilirika (hrvatskog dijela provincije Panonije)*. Isti autor dovršava niz tekstom pod naslovom *Haec sint dicta de marmoris sculptoribus summaque claritate arteficum*. Kraj kataloga ostavljen je religijskim temama, a otpočinje prilogom Kornelije Giunio *Rimska religija na istočnoj obali Jadrana*. Potom slijede *Religija i kultovi u južnim panonskim krajevima* Ante Rendić Miočevića i Marine Šegvić i *Religija i religijska kretanja u Zapadnom Iliriku (orijentalne religije)* što ga potpisuje Željko Miletić. Katalog zatvara *Kronološki pregled povijesti rimske države* kojeg je sastavio Robert Matijašić. Slijedi dakako *Katalog izložaka, Kratice, Izvori* i opsežna *Bibliografija*. Kako je već rečeno, katalog doista donosi najaktualnije i najrelevantnije podatke o rimskoj nazočnosti na hrvatskome tlu i dosezima rimske civilizacije te kompleksnost njezina prožimanja s kulturnim dosezima zatečenog etničkog supstrata i s te strane katalogu se ne može uputiti ni jedna jedina zamjerka. S druge, pak, strane zamjerki ne nedostaje, a neke od njih, kad je o katalogu riječ, već se mogu smatrati i klasičnima.

Podimo stoga od samoga naslova. Riječ ili termin klasičan vuče podrijetlo od, prema rimskoj tradiciji dakako, Serviju Tuliju pripisanih reformi rimskoga društva i uvođenja nove podjele stanovništva zasnovane na prihodu i imovinskom cenzu te shodno tome uvođenju novog tipa narodne skupštine pod imenom centurijskog komicija. Nije ovo mjesto za opširnu raspravu o centurijskom komiciju, već tek podsjetnik kako su se građani dijelili na klase, a članovi najimućnije klase nazivani su kla-

sicima, to jest prvoklasnima. Otuda se termini klasik, klasičan, klasično, primjenjuju na ono što se smatra najboljim i najreprezentativnijim primjerom nečega, poput klasične umjetnosti, klasika rock 'n' rolla ili klasike bečkih valcera, primjerice. Adekvatno tome i klasični bi Rim trebao predstavljati ono što bi reprezentiralo vrhunac te velike civilizacije. Čini mi se, međutim, da nije baš posve sigurno što bi i u koje bi vrijeme taj vrhunac trebalo smjestiti iz čega nedvosmisleno proizlazi i potpuno izvjesna dvojba oko pitanja: „A što je to uopće klasični Rim?“ Za jednu civilizaciju koja je trajala više od tisuću godina i koja je bila sve drugo samo ne statična u najmanju je ruku neobično kao temu ili radni naslov izložbe popraćene katalogom upotrijebiti sintagmu „Klasični Rim“. Neka mi kao povjesničaru i arheologu, ili bar zaljubljeniku u staru povijest, bude dopušteno reći kako to zvuči otprilike kao klasični Egipat. Jer kako je dugovječna (činjenica jest, trostruko dužeg trajanja) egipatska država imala svoje uspone, padove, krize i transformacije, upravo ih je tako imala i rimska država. Dok je termin „klasična“ potpuno opravdan za djelić povijesti Atene koja je procvatla nakon grčko-perzijskih ratova da bi nakon relativno kratkog razdoblja sjaja počela opadati zbog tereta rata i poraza u srazu s Peloponeskim savezom, takvo je razdoblje u rimskoj povijesti nemoguće naći. Očituje li se klasičnost antičkog Rima kroz arhitekturu, književnost, religijske dosege, slikarstvo, dosege pravne znanosti, čistoću latinskog jezika, ili kroz osvajanja, vojnu moć ili provincijski ustroj? U svakoj od spomenutih disciplina klasičnim bismo mogli nazvati drugo vrijeme. Je li klasično u pitanju Rima doba vrhunca Republike ili vrhunca Carstva (kad smjestiti te vrhunce?) ili bismo klasičnim mogli proglasiti doba građanskih ratova u prvom stoljeću prije Krista? Je li, gledajući vojne uspjehe i politički vrhunac, klasični Rim doba Augustove *Pax Romana* ili razdoblje Trajanova krajnjeg dosega rimskih osvajanja? Bismo li vrhuncu pripisali vrijeme polovice drugoga stoljeća kad Hadrijan putuje Carstvom i posjećuje redom sve njegove provincije, a njegov nasljednik Antonin Pio vlada potpuno mirno i bezbrižno golemim Carstvom? Dinastiji Antonina pripadaju, dakako, neki od arhitektonskih dragulja rimskog graditeljstva poput Trajanove bazilike, foruma i tržnice, Panteona i Hadrijanove vile. Ali nije to više Ciceronov i Cezarov latinski, reći će drugi, i nema više pisaca poput Horacija, Vergilija, Ovidija i Propercija.

U kakvoj je pak vezi „klasični Rim“ s materijalom prezentiranim na izložbi i u katalogu jasan i koncizan odgovor ne mogu pružiti ni autori izložbe kojoj bi vjernije odgovarao naslov „Rimska nazočnost i ostaci rimske civilizacije na hrvatskom tlu“, ili neki sličan tome. Jer to je bilo ono što je izložba prezentirala i čime se autori priloga u Katalogu bave. Naglašava to i autorica koncepcije u uvodnom tekstu *Rimska civilizacija na tlu Hrvatske – urbanizam, arhitektura i umjetnost* (str. 11-12): „Ova izložba obuhvaća razdoblje od početka širenja Rima do vremena cara Dioklecijana, dakle od 3. st. pr. Krista do 3. st. po. Krista.“ (Katalog, str. 11.) Da je doista tako svjedoče već i naslovi priloga koje su uvaženi stručnjaci pripremili za katalog. Pa kad je već tako, zbog čega je izložba ponijela magični naslov ostaje potpunom nepoznani-

com. Prilog pod naslovom *Istra, Dalmacija i Panonija u rimsko doba (300. pr. Kr. – 300. poslije. Kr.)* (str. 21-29) zainteresiranom laiku, čitatelju kataloga, posve je sigurno, neće odgovoriti na pitanje što je to „klasični Rim“, od kada do kada traje i zašto uopće jest klasičan. Postoji dakako i gora varijanta po kojoj će dio čitatelja, koji, naravno, ne pripadaju arheološkoj i povjesničarskoj struci, zacijelo izvući pouku kako klasično doba Rima pada u vrijeme između 300. pr. Kr. i 300. n. ere. Budimo objektivni, nisu te godine određene bez ikakve logike. Tristota godina pr. Kr. početak je stoljeća kad rimski trgovci, a vjerojatno i prvi doseljenici, stječu sve više utjecaja na trgovačke poslove na istočnoj obali Jadrana, što će kao posljedicu imati i rimsku intervenciju u Prvome ilirskom ratu 229. pr. Kr. (usp. Matijašić, Katalog, str. 22), prvoj u nizu rimskih vojnih akcija izazvanih raznim provokacijama naroda koji su nastanjivali prostor koji će Rimljani uskoro nazvati Ilirikom. Tristota godina nove ere jednako tako označava kraj stoljeća u kojem je Rimsko Carstvo, Dioklecijanovim usponom na vlast 284. godine, otpočelo novu transformaciju iz Augustova principata, sustava koji tada već više od pola stoljeća uopće nije funkcionirao, u Dioklecijanov dominat i tetrarhijsku podjelu vlasti. No, drastične promjene nastupit će tek raspadom tetrarhije u građanskim ratovima vezanim uz Konstantinov uspon, a poglavito nakon Milanskog edikta i izlaska kršćanstva iz sfere zabranjenog i nedopustivog. Bismo li razdoblje ograničeno navedenim godinama proglasili klasičnim Rimom? Apsolutno ne!

Kad sam prije četiri godine, nakon izložbe Antički Grci na tlu Hrvatske, pisao prikaz o katalogu koji je pratio tu izložbu, napisao sam tada i neke dijelove teksta koje bih mirne duše mogao prepisati i u ovaj prilog. Temeljno je pitanje, koje sam i tada postavio, glasilo otprilike ovako: „Kome su namijenjeni tekstovi u katalogu?“ Pitao sam se tada i koja je svrha kataloga. Jedna od njih svakako jest da ovjekovječi izložbu i prezentirani materijal. Druga, ne nužno tim redoslijedom, jest da pruži najnovije i najrelevantnije informacije o stanju istraženosti, općim spoznajama, problemima i potom da zainteresiranim posjetiteljima pruži dodatne informacije kako bi proširili i produbili spoznaje i zadovoljili eventualno potaknuto dublje zanimanje. Uvjeren sam da tekstovi u katalogu ne bi smjeli biti dubokoumne znanstvene rasprave razumljive tek šačici eksperata za određenu problematiku, popraćene pritom prekobrojnim bilješkama uz tekst na dnu stranica s citiranom literaturom u skraćenom obliku i još opsežnijim raspravama, hipotezama i argumentacijama. Neki od autora priloga su zadatak da na jasan, razumljiv i skraćen, a ipak znanstveno relevantan način, obrade određeni aspekt rimske prisutnosti odradili uistinu uspješno i kvalitetno. Tu treba istaknuti I. Radmana Livaju i njegov tekst *Romanizacija*, R. Matijašića s priložima *Istra, Dalmacija i Panonija u rimsko doba* i *Amfiteatar u Puli*, Jasnu Jeličić Radonić (*Urbanizam i arhitektura rimske Dalmacije*), Željka Miletića (*Religija i religijska kretanja u zapadnom Iliriku (Orijentalne religije)*) i N. Cambija s tekstom *Dioklecijanova palača*. Nekoliko je pak autora smatralo kako je izložba s pratećim katalogom prilika

da uzak krug znanstvene javnosti (što će reći uglavnom kolege arheologe) upoznaju s najnovijim rezultatima vlastitih istraživanja, pri čemu su izgubili svaku mjeru. O latinskim citatima u bilješkama, navođenju ala i kohorti te citiranju latinskih natpisa da i ne govorimo. Uvaženom kolegi A. Rendić Miočeviću čak ni hrvatski jezik nije bio dovoljno prigodan kako bi naslovio prilog. Radi se, istina, o citatu Plinija Starijeg, ali tema doista nije predstavljala ograničavajući čimbenik pri odabiru naslova.

Nakon temeljitog iščitavanja priloga u Katalogu počeo sam pomalo dvojiti u vlastita uvjerenja pa sam posegnuo za dva kataloga s dviju stranih izložbi koje sam osobno pohodio. Prvi je katalog izložbe održane davne 2000. godine u venecijanskoj Palazzo Grassi naslovljena jednostavno - Etruščani. Druga je u istome prostoru održana dvije godine kasnije i bila je naslovljena jednostavno - Faraoni. Na stranu što su obje izložbe obrađivale dvije sasvim druge problematike, daleko intrigantnije no što je to rimska nazočnost na hrvatskome prostoru. Na stranu i to što su obje izložbe i raspoloživim prostorom i veličinom i brojem izložaka (o koncepciji da i ne govorimo) neusporedivo nadmašivale ovu našu kao i činjenica da ju je interes znanstvene javnosti višestruko nadilazio (obje su izložbe bile svjetskoga glasa). Ti katalogi, otisnuti dakako vrlo kvalitetno, sadrže brojne priloge vrhunskih stručnjaka. No, bilješke uz tekst naprosto ne postoje, osim u nekoliko iznimaka. Kada i postoje, upućuju tek na jedan ili dva naslova. Ne opterećuju čitatelja, nema polemiziranja i rasprava, dokazivanja i uvjeravanja. Nisu ti tekstovi zbog toga manje znanstveni, a ipak su čitki i razumljivi, informativni i vrijedni stručnjaku i laiku. Brojem stranica ti su katalogi dvostruko opsežniji, ali i izloženi materijal i prostor daleko nadmašuju prvi kat Klovićevih dvora i dosege provincijske umjetnosti, ma koliko ona zbog emotivnog naboja nama bila draga.

Koja je to, dakle, ciljana publika kojoj je naš katalog namijenjen? U odgovor na to pitanje nisu, čini se, bili sigurni ni autori znanstvenih priloga, a vjerojatno ni autorica koncepcije izložbe Jasminka Poklečki Stošić. Iz njenih je uvodnih riječi razvidno proizlazi da bi izložba, kao i prateći katalog, trebala biti namijenjena širokoj javnosti, a ne isključivo stručnjacima, kojima dosege rimske civilizacije na hrvatskom tlu nije potrebno dodatno detaljno oslikavati. U tom smislu slijede i vrlo jasno, jednostavno i laiku razumljivo, a ipak nimalo neznanstveno, pisani prilozi o romanizaciji i etničkom supstratu u Iliriku uz kratak povijesni pregled hrvatskog prostora u rimsko doba. U bilješkama uz tekst navodi se relevantna znanstvena literatura čime se ostavlja mogućnost zainteresiranom čitatelju, bez obzira na svoj znanstveni habitus, da, ukoliko to želi, pronađe dodatne informacije ili produbi vlastite spoznaje. Prilozi koji potom, dakako, uz nekoliko iznimaka, slijede većinom su odraz pokušaja autora da zadovolje oba kriterija, strogu znanstvenost s opsežnim znanstvenim aparatom s jedne strane, i razumljivim i često zamornim pokušajima pojednostavljivanja s druge strane. Rezultat je ekvivalentan, recimo, miješanju, primjerice, tople i hladne vode. Čitanje takvih tekstova (ne želim nikoga posebno prozivati) neće donijeti nikakvih

revolucionarnih spoznaja arheologu specijaliziranom za problematiku, ali zainteresiranog će laika odbiti gomilom stručnih termina. Dijelom je, treba i to reći, to svakako i posljedica odnosa u hrvatskoj akademskoj zajednici u kojoj je veći krimen ne navesti djelo to i to tog i tog autora negoli napisati najveći nonsens ili očitu besmislicu. Svakome tko je ikada pokušao napisati nešto suvislo poznat je problem kako na ograničenome prostoru jasno i pregledno iznijeti određenu problematiku. Često se u takvim prilikama događa da se vlastite misli ne uspijeva potpuno precizno izložiti, rezultat čega ponekad mogu biti i vrlo neobične konstrukcije. U našem ih katalogu, dakako, ne nedostaje. Na str. 49. čitatelj će tako saznati da je „... većina antičkih gradova u manje ili više neprekinutom kontinuitetu nastavila svoj život...“. Kakav je to neprekinuti, manje ili više, kontinuitet nije baš posve jasno budući da kontinuitet nekako sâm po sebi podrazumijeva neprekinutost. Već na 51. str. miješaju se koloni s kolonistima, a ubrzo potom slijedi i izjava kako je August stupio na prijestolje. Postoji li u rimskoj povijesti vladar za kojega se ne bi moglo reći da je stupio na prijestolje, onda je to upravo August koji je cijelu svoju vladavinu pokušavao ustvrditi kako je samo *princeps* i *primus inter pares*.

Ne nedostaje u našem katalogu i vrlo dvojbenih zaključaka, pa na str. 39, bilj. 13. čitatelj saznaje kako se na prostoru Panonije nalazi iznimno velik broj urbanih središta. Osim što se broj navedenih mjesta uistinu, bar kad je o Panoniji riječ, ne možemo okarakterizirati baš iznimno velikim, u najmanju je ruku neobično među iznimno velika urbana središta svrstavati Andautoniju, malo provincijsko mjestašće municipalnog ranga. Ili pod „iznimno velikim urbanim središtem“ autor podrazumijeva nešto drugo. Vjerojatno greškom na 98. str. se gradska kula kopnenog gradskog ulaza u antički Zadar pretvorila u rekonstrukciju dijela kapitolijskog heksastilnog hrama sa zadarskog foruma. Tako, naime, piše ispod slike. Kapitolijski heksastilni hram termin je, vjerojatno, kristalno jasan svakom posjetitelju izložbe te ga nema potrebe posebno pojašnjavati.

Sve do sada navedeno moglo bi se svrstati pod kategoriju previda, propusta ili nedorečenosti. No, jednoj tvrdnji ipak treba posvetiti nešto više prostora. Neupitni autoritet i vrstan poznavatelj Dioklecijanove palače N. Cambi u istoimenom je prilogu ustvrdio: „Zidanje arhitektonskog kompleksa moralo je otpočeti s južne, morske strane. Pristanište je bilo prvo na redu, a potom je slijedila izgradnja supstrukcija te konačno ostali dijelovi palače. Materijal je iz luke dovođen rampama i stubama bez kojih premoštavanje visinskih razlika nije bilo moguće“. (Katalog, str. 127) Gradnja je u svakom slučaju morala otpočeti izmjerom terena, poslom što su ga i u Dioklecijanovo doba obavljali rimski agrimensori, a druga je faza morala biti raščišćavanje terena, označavanje trasa i kopanje temelja bez obzira na to bili oni polagani na čvrstu stijenu ili u iskop. Taj posao nije kolidirao s istodobnom izgradnjom pristaništa bez kojeg uistinu nije moglo biti govora o gradnji. Ali tvrdnja kako je zidanje otpočelo s južne strane izgradnjom supstrukcija te konačno potom ostalih dijelova pala-

če u građevinarstvu bi se mogla smatrati gotovo blasfemičnom. Palača je, da podsjetimo, složeni arhitektonski kompleks i ne sastoji se od jednog jedinstvenog arhitektonskog dijela, već od cijelog niza raznolikih i graditeljski različito zahtjevnih objekata. Svaki je od objekata (hramovi, mauzolej, supstrukcije, zidine, vrata, kule) morao imati vlastitu logiku i slijed, pa i materijal gradnje. Dijelovi građevina, ponajprije brojni monolitni stupovi, kapiteli i arhitektonski ukrasi, izrađivani su ili pljačkani drugdje i dopremali se na gradilište da bi potom, u različitim fazama gradnje, bili ugrađivani. Logika gradnje uvjetovala je da se iz pristaništa građevni materijal distribuira na različite lokacije unutar gradilišta, u većoj količini skladišti na mjestima lako dostupnim za pojedine gradnje i shodno tome nalagala je stalno slobodne i lako pristupne staze za dostavu kamena. I zato ideja da su najprije sagrađene supstrukcije nije prihvatljiva jer bi na taj način dostava bračkog kamena kao građevnog materijala bila moguća jedino kroz malena južna morska vrata. Sasvim je očito da su najprije u grubo morali biti sagrađeni unutarnji objekti, pa su zidari prvi dovršavali posao. Prve dovršene građevine morale su shodno tome biti mauzolej, hramovi i prostor Peristila, a tek potom supstrukcije palače.

I na kraju, ostaje zaključiti ono što je već rečeno. Katalog, raskošno uređen, na kvalitetnom papiru s brojnim vrsno otisnutim slikovnim priložima ispunio je svoju primarnu funkciju kao trajno svjedočanstvo održane izložbe prikazavši sve aspekte koji daju sveobuhvatan uvid u rimsku civilizaciju. Domaći su stručnjaci u svojim priložima podastri najaktualnije i najrelevantnije podatke o rimskoj nazočnosti na hrvatskome tlu, dosežima rimske civilizacije i kompleksnosti njezina prožimanja s kulturnim dosežima zatečenog etničkog supstrata. Je li moglo bolje? Vjerojatno jest, ali i izložba i katalog vjeran su odraz trenutnoga stanja u hrvatskoj kulturi.